

*Valokuva Pertti Virtaranta.
SKS, Kansanrunousarkisto.*

ALPO RÄISÄNEN 60-VUOTIAS

Joensuun yliopiston suomen kielen professori Alpo Kalevi Räisänen täytti 60 vuotta 25. helmikuuta 1995. Hän on syntynyt Suomussalmen Veihtivaarassa, aivan itärajan tuntumassa 1935 maanviljelijäperheeseen. Suurimman osan lapsuuttaan Räisänen vietti pitäjän pohjoisosissa Piispajärvellä; siellä hän kävi myös kansakoulunsa. Kolmivuotisen kunnallisen keskikoulun jälkeen Räisäsen oli hakeuduttava jatkamaan lukujaan kotipitäjää kauemmaksi. Mahdollisuus lukio-opintoihin tarjoutui Huittisissa, missä hän kirjoitti ylioppilaaksi Lauttakylän yhteiskoulusta 1955.

Alpo Räisänen aloitti akateemiset opintonsa Helsingin yliopistossa 1956 pääaineenaan kotimainen kirjallisuus ja sivuaineinaan suomen kieli ja yleinen historia. Aineyhdistelmän painopiste muuttui kuitenkin suomen kielen kenttätyön ansiosta: Suomussalmen murteen metsästyssanaston keräelmä paljasti Räisäsen kielentutkijan taipumukset ja sai professori Lauri Hakulisen ehdottamaan

oppilaalleen pääaineen vaihtoa. Ratkaisu koitui Räisäsen ja samalla koko fennistiikan onneksi, tästä näet alkoi murteentallentajan ja kielentutkijan pitkä taival.

Alpo Räisänen valmistui filosofian kandidaatiksi 1962 ja filosofian lisensiaatiksi 1968. Tohtoriksi hän väitteli 1972. Aluksi, vuosina 1960–61, hän toimi Suomen nimikirjastoissa arkistoapulaisena. Tämän jälkeen hän siirtyi suomen kielen lehtoriksi Berliinin Freie Universitätiin, missä vietti vuodet 1962–64. Saksasta palattuaan Räisänen toimi Sanakirjasäätiön arkistoapulaisen tehtävissä vuoteen 1965, valmisteli lisensiaatintyötään Suomen Kulttuurirahaston stipendiäntähtinä 1965–67 ja oli Helsingin yliopistossa suomen kielen assistenttina 1968–69. Kun Joensuun korkeakoulu perustettiin 1969, Räisänen siirtyi Joensuuhun suomen kielen apulaisprofessoriksi. Suomen kielen professori Joensuuhun saatiin 1975, ja tätä virkaa Räisänen on hoitanut alusta asti. Varttuneen tieteenharjoittajan apuraha hänelle on myön-

netty Suomen Akatemian valtion humanistisesta toimikunnasta kolme kertaa, vuosiksi 1977, 1987–88 ja 1993–94. Kalevalaseuran tunnustuspalkinnon hän on saanut 1994.

Alpo Räisäsellä on ollut lukuisia luottamustoimia, joista tärkeimpinä voidaan mainita jäsenyys Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen johtokunnassa 1976–82, suomen kielilautakunnassa 1982–94 ja valtion humanistisessa toimikunnassa 1980–85. Virittäjän toimitusneuvostossa hän on ollut vuodesta 1980 lähtien. Räisänen on ollut asiantuntijana neljässä suomen kielen professuurin ja apulaisprofessuurin virantäytössä sekä seitsemän fennistisen väitöskirjan ennakkotarkastajana ja neljässä väitöksessä vastaväittäjänä. Hän on toiminut kouluttajana useissa valtakunnallisissa jatkokoulutusseminaareissa ja esitelmöijänä sekä koti- että ulkomaisissa kongresseissa.

Kainuun murteet ovat kiinnostaneet Alpo Räisästä aina kouluajoilta asti, jolloin hän lähetti ensimmäiset Suomussalmen murteen sanalippunsa Sanakirjasäätiölle. Kotiseudun kansankielen ja nimistön tutkimuksesta onkin tullut Alpo Räisäsen tärkein työmaa, jolta on tähän mennessä valmistunut kuusi erillisteosta ja kolmisenkymmentä muuta julkaisua. Kaiken perustana on ollut pitkäjänteisyyttä vaatinut kenttätöskentely, jota Räisänen harrasti täysipainoisesti yhdentoista kesän ajan vuosina 1959–69. Tuolta ajalta hän on luovuttanut Suomen kielen nauhoitearkistoon 214 tuntia murrenäytteitä kielenoppailta, joista vanhimmat ovat syntyneet jo 1860-luvulla. Tutkimusalueeltaan ja sen ympäristöstä hänellä on myös runsaasti käsikirjoitettuja kenttämuistiinpanoja, ja lisäksi hän on nimestänyt vuosina 1959–68 Suomussalmella yli 7 700 nimilipun verran ja kerännyt Suomen murteiden sana-arkistoon lähes 900 sanalippua Suomussalmen, Kuhmon ja Puolangan murretta. Enimmäkseen Räisänen liikkuu kentällä polkupyörällä ja yöpyi taloissa ja kansakouluilla. Nauhoituksia varten kielenoppaita oli väliin kuljetettava pitkiäkin

matkoja sähkön ääreen; toisinaan taas sattui, että tutkija ei voinut yöpyessäänkään unohtaa tehtäviään, vaan joutui tekemään muistiinpanoja vielä pimeässäkin. Tällainen kenttämurteiden jäisi monelta nykytutkijalta tekemättä, vaikka nyt käytettävissä olisivat hyväkuntoiset tiet, autot, kevyet nauhurit ja kannettavat tietokoneet.

Kainuun murteiden tutkimuksista laajin on 350-sivuinen väitöskirja »Kainuun murteiden äännehistoria I, Vokaalisti» (1972). Siinä Räisänen selvittelee perusteellisesti ja uusia uria aukoen kymmenen kainuulaisen ja viiden koillismaalaisen pitäjän murretta. Aiemmista vokaalitutkimuksista poiketen Räisänen on tarkastellut vokaali-ilmiöitä kokonaisuuksina ja järjestelminä. Lisäksi hän on kiinnittänyt huomiota murremaantieteellisen vaihtelun kuvaukseen. Kainuun murteissa vaihtelua on syntynyt erityisesti pohjalais- ja savolaismurteiden törmätessä. Siitä on seurannut mm. raja-alueille tyypillisiä hyperkorrekteja muotoja ja sekamuodosteita, joista Räisänen on kirjoittanut myös artikkelissaan »Durch Interferenz entstandene lautliche Besonderheiten im Grenzgebiet der Mundarten von Kainuu und Ostbottnien» (Tallinnan fennougristikongressin julkaisu, 1975). Äännehistorian konsonantisto-osa on parhailaan käsikirjoitusvaiheessa.

Kainuun murteiden fonologiaa erityiskysymyksiä Räisänen on käsitellyt useissa kirjoituksissaan. Artikkelissa »Muutamia havaintoja suomen kielen fonotaksista» (Virittäjä 1972) tarkastellaan tapauksia, joissa murre pyrkii väistämään fonotaktisesti hankalan äännesekvenssin. Esimerkiksi savolaismurteet välttävät pitkän vokaaliaineksen jälkeistä *lm*-yhtymää hajottamalla sen välivokaalilla (esim. *heilimä* < *heδelmä, *kuolima* < *kuδelma). Vokaaliloppuisen vartalon ja vokaalialkuisen suffiksin väliin on puolestaan kehittynyt eräänlainen siirtymäkonsonantti sellaisissa muodoissa kuin esim. *häähye* ~ *hääjye* 'hääväki', *työhellä* 'työskennellä' ja *pääki(m)mäinen* 'lähinnä pää-

tä oleva’.

Savolainen diftongijärjestelmä on aiheena kirjoituksessa »Savolaismurteiden supistumadiftongeista» (Virittäjä 1973). Siinä osoitetaan muun muassa, että savossa suppeat ja puoliväljät vokaalit ovat ummistuvissa vokaaliyhitymissä langenneet yhteen: *latu : làon ~ làun – lato : làon ~ làun*. Räisänen olettaa, että tämän kehityksen alku on ollut jo kantasavossa ja eteläsavolaismurteille tyypillinen tavunrajan säilyminen (*lavossa*) olisi omapohjaista.

Klusiilien astevaihtelun poikkeustapauksia selvittää artikkeli »Kvalitatiivisen astevaihtelun rappeutuminen suomen kielessä» (Virittäjä 1991). Astevaihtelu on säilynyt itämurteissa paremmin kuin länsimurteissa, mutta se on kaikkialla vähittäin epäproduktiivistumassa. Vaihteluttomuutta ilmenee kutsumanimissä, uusissa sanavartaloissa ja kielenkäyttäjälle ennestään tuntemattomissa vanhoissakin sanoissa. Räisänen mukaan astevaihtelusta saadaan vahvaa tukea suomen kielen paradigmajaiselle morfologiakuvaukselle.

Itämurteiden syntaksia edustaa »Rakenne *tulee kuuluu/näky* ’kuuluu/näky tulevan’» (teoksessa Laatokan piiri, 1990). Tämä rakenne on Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa syntynyt vastaamaan partisiippirakennetta siten, että *kuuluu, näky* -verbi on lisätty täsmennykseksi jo aloitettuun predikaatilliseen lauseeseen.

Alpo Räisänen on julkaissut Kainuun murteista kaksi laajaa murrenäytekokoa, »Suomussalmen murrekirjan» 1986 ja »Kuhmon murrekirjan» 1993. Näiden lisäksi Suomen kielen näytteitä -sarjassa ovat ilmestyneet vihkot »Suomussalmen murretta» (1978) ja »Sotkamon murretta» (1987). Yleisesittely koko Kainuun murteistosta näytteineen sisältyy »Kainuun murteiden ja nimistön oppaaseen», joka on vuodelta 1982. Pitäjittäisiä murrekatsauksia Räisänen on kirjoittanut Suomussalmelta (Suomussalmi-kirja, 1968) ja Puolangalta (Puolangan kirja, 1985).

Kaikki murrenäytejulkaisut pohjautuvat

Räisänen omiin tallenteisiin. Näytteet on valittu huolellisesti sekä murteen aitoutta että asiiasältöä ajatellen. Koska monet kirjojen kertojista ovat olleet todellisia asiantuntijoita esimerkiksi karhunpyynnissä, linnustamisessa, uitossa ja metsätöissä, tervanpoltossa ja köydenteossa, näytteet ovat rikkaita ja monipuolisia myös sanastoltaan. Murrekirjat ovat pääosin syntyneet vapaa-ajan harrastuksena. Ne ovat olleet tervetulleita kielentutkijoille, mutta erityisesti Räisänen on tarkoittanut ne kainuulaisten luettaviksi, onhan kirjoihin talletettu murteen lisäksi aimo annos Kainuun vanhaa kansankulttuuria ja -perinnettä. Esimerkiksi »Kainuun murteiden ja nimistön opas» on alkuaan Kainuun äidinkielen opettajien toivomuksesta syntynyt yleistajuinen kirja, jota on luettu kouluissa mutta joka on levinnyt laajalti myös kotiseutunsa nimistöstä kiinnostuneiden kainuulaisten käyttöön.

Varsinaisen murteentutkimuksen rinnalla Alpo Räisänen on harrastanut Kainuun ja muunkin Itä-Suomen nimistön tutkimusta. Kainuun asutushistoriaan hän on tutustunut perinpohjin 1600- ja 1700-luvun veroluetteloiden ja muiden vanhojen asiakirjalähteiden avulla, ja tätä kautta on selvinnyt myös monen itäsuomalaisen paikannimen tausta. Räisänen on kirjoittanut ja esitelmöinyt erityisesti Kainuun saamelais- ja karjalaisperäisistä nimistä. Jo 1968 Suomussalmi-kirjassa ilmestyneessä kirjoituksessa »Lappalaismuistoja» Räisänen osoittaa koko joukon Suomussalmen paikannimistä saamelaisperäisiksi. Myöhemmissä tutkimuksissaan, mm. »Kainuun murteiden ja nimistön oppaassa», Räisänen on paljastanut niitä lisää. Karjalaisperäistä nimistöä on selvitelty esim. artikkeleissa »Kainuun ja Koillismaan karjalaisperäistä paikannimistöä» (Kalevalaseuran vuosikirja 58, 1978) ja »Kainuun vanhaa karjalaisperäistä paikannimistöä» (teoksessa Tieten tahtoen, 1994). Karjalaan palautuvia nimiä on Kainuuseen tullut sekä Vienasta että jo keskiajalla Laatokan suunnalta. Vanhaan kerrostumaan kuuluu myös pohja-
▷

laista eränkäyntinimistöä, josta kertoo artikkeli »Zur Entstehung des Namengutes in der Einöde Kainuus» (Studia Fennica 34, 1990). Itäsuomalaisista sukunimistä Räisänen on kirjoittanut mm. »Kainuun murteiden ja nimistön oppaassa» sekä 1987 ilmestyneissä artikkeleissa »Itäsuomalaisista sukunimistä» (teoksessa Maakunnan puolesta) ja »Vuonnisen sukuja jäljittämässä» (teoksessa Carelia rediviva).

Kotipitäjänsä Suomussalmen asutushistoriaan ja nimistöön Alpo Räisänen on perehtynyt vuosikymmenten aikana omilla kenttäretkillään ja asiakirjoja tutkimalla. Tästä harrastuksesta hänellä on juuri valmistunut kylähistoriikki »Suomussalmen Piispajärven asutushistoriaa 1600–1800-luvulta», jossa kerrotaan taloja asuttaneista suvuista ja kylän paikannimien taustoista.

Johto-oppi ja sananmuodostus ovat olleet Alpo Räisäselä läheinen tutkimuksen ala erityisesti 1970-luvun lopulta lähtien. Tuolloin Räisänen perehdytti seminaarilaisiaan johto-opilliseen tutkimukseen hankkeessa, jossa tarkasteltiin translatiiviverbejä erilaisista kaunokirjallisista korpuksista. Hankkeen tiimoilta valmistui kuusi pro gradu -työtä, mutta kaikkiaan Räisäsen ohjauksessa on tähän mennessä tehty jo parikymmentä johto-opillista tutkielmaa.

Räisänen on selvittänyt uusien johdosten syntytapoja mm. testillä, jossa kielenkäyttäjää pyydettiin ilmoittamaan 60 verbijohdoksen kantasana. Aihetta käsittelevässä artikkelissaan »Kantasanan ja johdoksen suhteesta» (Virittäjä 1978) Räisänen toteaa, että sanojen johtamisessa olennaisinta ovat johdosketjut keskinäisine vastaavuuksineen, eivät niinkään morfologisesti lähimmät kantasanat. Johdosten hahmottamiseen liittyvät myös kirjoitukset »Segmentaation ongelmasta suomen kielen johto-opissa» (Virittäjä 1979) ja »Über das Verhältnis von Grundwort und Ableitung im Finnischen» (Studia Fennica 24, 1981), joissa korostetaan mallijohdosten ja johdoksen kokonaisrakenteen merkitystä johtoprosessissa.

Verbijohdoksista Räisänen on kirjoittanut

paljon. Vuonna 1985 ilmestyi Virittäjässä »Suomen kielen *ne-* ja *ntu-*, *nty-* johtimiset translatiiviverbit», jossa tarkastellaan kahden verbijohdostyyppin yleisyysuhteita murteissa ja yleiskielessä. Supistumaverbien produktiivisuudesta kertoo puolestaan artikkeli »Miten uudet *aa*, *ää* -loppuiset supistumaverbit tulevat nykysuomeen?» (Virittäjä 1987). Erillisenä teoksena Suomi-sarjassa on 1988 ilmestynyt tutkimus »Suomen kielen *u*-johtimiset verbit». Sen aineistona ovat Nykysuomen sanakirjan noin 3 000 *u*-verbijohdosta, joista selvitetään johdostyypeittäin kantasanat, johto-opilliset korrelaatit ja merkityspiirteet.

Tuoreimmassa artikkelissa »Kainuun murteiden *ntA* (*-nti*) -johtimiset teonnimet» (Sananjalka 36, 1994) Räisänen osoittaa, että länsimurteiden ja niiden kautta myös yleiskielen produktiivista *minen*-johdinta vastaa Kainuussa, eritoten sen itäosissa, johdin *-ntA*. Sen rinnalla tavataan *nti*-johdinta varsinkin Kuhmossa. Näillä johtimilla voidaan Kainuun murteissa muodostaa teonniemiä periaatteessa kaikista vokaalivartaloidista verbeistä, mutta yleisimpiä ne ovat *a*-vartaloista, joita verbeistä on enemmistö.

Sananmuodostusta Räisänen on edelleen käsitellyt artikkeleissa »Sananmuodostus ja konteksti» (Virittäjä 1986) ja »Yhdyssanojen merkitysoppia» (Kielikello 4/1990). Niissä tarkastellaan yhdynominien semantiikkaa ja todetaan, että yhdyssana ei merkitykseltään aina ole osiensa summa (vrt. esim. *kalakauppias* ja *torikauppias*). Sanan merkitykseen vaikuttaa tieto kielenulkoisesta todellisuudesta ja toisaalta taas luovassa sananmuodostuksessa semantiikaltaan jo vakiintunut sana voi uudessa kontekstissa saada kokonaan erilaisen tulkinnan.

Leksikologisia aiheita edustaa artikkeli »Kun itä ei tuntenut *länttä*. Itäsuomalaisista ilmansuuntien nimityksistä» (Kotiseutu 1987; laajempuna Suomalaisen tiedeakatemian vuosikirjassa 1987–88). Siinä tarkastelun kohteena on vanha itäsuomalainen ilmansuuntajärjestelmä, joka hahmottuu asia-

kirjanimistön, nykyisten paikannimien ja murteiden pohjalta. Sanastontutkimukseen kuuluu myös *kiva*-sanana pohjoissuomalaista murretaustaa ja nykykäyttöä selvittävä kirjoitus »*Kiva* on kiva sana» (Kielikello 1/1990).

Kielenoppimista fonologiselta ja morfolgiselta kannalta Räisänen on lähestynyt Virittäjässä 1975 ilmestyneessä tutkimuksessaan »Havaintoja lastenkielestä». Omien kaksospoikiensa kielestä tekemiensä huomioiden perusteella Räisänen toteaa, että lapsi muodostaa kielioppinsa pintamuotojen varassa mutta käyttää muotoja tulkitessaan hyväksi myös sanojen semanttisia ja morfoneemisia suhteita.

Mainittujen aiheiden lisäksi Alpo Räisäsen tuotantoon kuuluu kirjoituksia kielenhuollosta, erilaisia katsauksia ja sekä mm. parikymmentä kirja-arvostelua. Julkaisuja on tähän mennessä kertynyt yli kahdeksankymmentä, ja niiden lisänä ovat vielä kymmenet sanoma-lehtiartikkelit, sillä Räisänen on pitänyt tärkeänä tutkimuksen populaaristamista.

Koko Räisäsen tuotannolle on ominaista eräänlainen funktionalistinen näkemys kielestä: tutkijana hän tarkastelee kieltä käyttäjän näkökulmasta ja ottaa koko ajan huomioon kielen eri tasojen vuorovaikutussuhteet. Näissä semantiikalla on keskeinen osuus. Räisäsen näkemystä on vahvasti muovannut se, että hän hallitsee syntymäseutunsa kainuulaisen kansanmurteen. Tämä on ollut etu, joka monelta yleiskielisessä ympäristössä kasvaneelta kielentutkijalta puuttuu.

Joensuun yliopistossa Alpo Räisäsen työpanos on ollut mittava. Hän on alusta asti ollut mukana korkeakoulun ja sittemmin yliopiston hallinnossa ja joutunut eri vaiheissa perusteellisesti paneutumaan yliopiston kehittämisen ja laajentamishankkeisiin. Oman laitoksensa, suomen kielen laitoksen, hän on luonut sanalla sanoen tyhjästä: ensimmäisinä Joensuun-vuosinaan hänen oli opetuksen ohessa aloitettava mm. sellaiset käytännön työt kuin käsikirjaston kokoaminen sekä kielenäytteiden ja muiden tutkimusaineistojen

hankinta. Opetus oli aluksi apulaisprofessorin ja assistenttuurin varassa ja työllisti sekin niin, ettei tutkimukseen juuri aikaa liennyt. Vuosien mittaan laitoksen henkilökunta on kasvanut ja toiminta laajentunut. Tarmokkaana professorina Räisänen on ollut luomassa suhteita ulkomaisiin yliopistoihin, mm. Tarttoon. Laitoksen tutkimussuunnaksi on muotoutunut murteiden, erityisesti itämurteiden, sekä itäisten itämerensuomalaisen kielten tutkimus, jotka ovat olleet läheisiä myös Räisäselle itselleen.

Alpo Räisänen on aina arvostanut itsestä työskentelyä. Tämä piirre tulee esiin paitsi hänen tutkijapersoonassaan myös laitoksen esimiehenä. Hän on korostanut tutkimuksen ja jatkotutkintojen laadun tärkeyttä: sivumäärillä ei voida mitata tieteen tasoja. Se että professori Räisänen on jaksanut vuosikymmenet uurastaa pitkiä päiviä ja täysiä viikkoja lähes pitämättä lomiakaan, selittyy paitsi luontaisesta energisyydestä myös hänen jatkuvasta innostuksestaan omaa tutkimusalaan kohtaan. Nämä piirteet yhdistyvät hänen luonteessaan vaatimattomuuteen, lämpimään ja valoisaan elämänsenteeseen sekä oppilaita ja koko työyhteisöä kannustavaan suhtautumistapaan.

Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta on juhlistanut professori Alpo Räisäsen 60-vuotispäivää julkaisemalla teoksen »Murteiden matkassa» (Studia Carelica Humanistica 6). Se koostuu Räisäsen tutkijakollegojen ja oppilaiden artikkeleista, jotka aiheiltaan edustavat suomen murteiden ja lähisukukielten tutkimusta. Kirja sisältää myös bibliografisen luettelon Alpo Räisäsen tuotannosta. Juhlakirja välittää lukuisten ystävien ja työtovereiden onnittelut merkkipäivän viettäjäille. Toimitusneuvostonsa pitkäaikaisista jäsenistä onnittelee lämpimästi myös Virittäjä lukijoineen. ■

MARJATTA PALANDER

Joensuun yliopisto, Suomen kielen laitos, Pl III, 80101 Joensuun